

Darja Kerec

»PROUTI TVOJEMI BLIŽNYEMU KRIVO NE IZVEDOCSI.« SLIKA PREKMURSKEGA PROTESTANTIZMA V MEDIJIH V PRETEKLOSTI

Osma božja zapoved (*Ne pričaj po krivem zoper svojega bližnjega!*), kot jo je leta 1786 v abecedniku za otroke zapisal prekmurski evangeličanski duhovnik in pisec Mihael Bakoš, je v 21. stoletju posebej povedna, saj se iskrenost in resnica umikata laži, posebej v medijih. Tudi v preteklosti so v časopisih črtili evangeličansko vero, v Prekmurju in v katoliškem tisku na način, ki je bil pogosto subtilen in ne na »prvo žogo«. Morda najbolj izstopajoče obdobje pred pojavom radia je bilo v letih 1914–1918, ko je svet zajela vojna, vesti o njej pa so segle v najbolj oddaljen kotic sveta preko lokalnega časopisa ...

Objave v *Marijinem listu* med 1. svetovno vojno

Vojni čas vse od prvih dokumentiranih sledi človeštva je že sam po sebi poosebljeno zatekanje k lažem in manipulacijam na vojskujočih se straneh. Takšen modus operandi je del preživetvene taktike in omogoča, da bodoči zmagovalec izkoristi vse informacije, ki lahko nasprotnika demotivirajo, porazijo in predvsem demoralizirajo. Prav v letih vojne (1914–1918), ko je bil časopis kot sredstvo obveščanja edini medij, ki so ga ljudje množično kupovali in prebirali, se je izkazalo, kako pomembno vlogo imajo časopisni uredniki pri izbiri novic in njihovi formi. Radijski sprejemniki postanejo dostopnejši v letih po koncu vojne, Radio Ljubljana začne oddajati 1. septembra 1928. Med vojno je v Prekmurju

večji del slovensko govorečih prebivalcev prebiral nabožno literaturo. Med katoličani najbolj razširjene so bile tiskovine lokalnega duhovnika Jožefa Klekla st. (1874–1948), ki je kot urednik in pisec izdajal mesečnik *Nevtepeno poprijeta Devica Marija, zmožna Gospá Vogrska* (od leta 1919: *Marijin list*) ter tednik *Novine* (s podnaslovom *Pobožen, družbeni in pismeni list za Vogrske Slovence, od leta 1913 do 1941*).

Že po naslovu mesečnika lahko sklepamo, da je bil večji del vsebin namenjen objavam s stališči Rimskokatoliške cerkve, navsezadnje gre, kljub splošnim novicam o dogodkih doma in po svetu, za versko čtivo. A Kleklovi avtorski komentarji ter izbor novic povedno pričajo o njegovi nenaklonjenosti do »drugovercev«. Zanj so bile v širši obliki to kar udeleženske vojne na strani antante: Združeno kraljestvo, Francija, Združene države Amerike, Srbija, Črna Gora, Romunija in predvsem Rusija. Slednja je bila zaradi pravoslavne veroizpovedi v trajni nemilosti, pa čeprav gre za eno od vej krščanstva ... V »anglosaksonskih« udeleženkah vojne pa je, razumljivo, videl poosebljenje vsega, kar je menda »narobe« z nekatoliškimi verstvi in kar predstavljajo evangeličanske Cerkve po svetu ter doma (Avstro-Ogrska) kakor tudi vse druge veje krščanske Cerkve. Dodaten udarec zanj, in kot se je kasneje za Slovence po vojni izkazalo za usodno (Rapalska pogodba), pa je bil vstop (katoliške) Italije v vojno 23. maja 1915.

V vseh letih vojne se je v *Marijinem listu* pojavilo na desetine objav o prestopih evangeličanov v katoliško cerkev doma in na tujem. Današnji bralec nehote pomisli, da gre za »nepreverjene novice«. Klekl je povzel iz tujih časopisov, kot so madžarski in nemški, ob tem pa je redko izpostavil kraj, regijo ali državo in tudi časovno so te novice največkrat nedefinirane. Ena takšnih je z začetka leta 1915:

Duh »Vstran od Rima« je neko revno družino tudi od svete matere cerkve odtegnil. Mati je svoje otroke vpisala v evangeličansko šolo. Vendar so otroci, navajeni katoliške maše in pridig, še naprej hodili v katoliško cerkev in k večernicam. Nekega dne jih je mati zalotila in se razjezila, takrat pa je hčerka sklenila roke in ji dejala: »Ljuba mati, bodimo znova katoličani, glejte, tu je vse lepše ...«. Zatem je mati zajokala, objela hčerko, jo poljubila in skupaj so odšli do župnika ter s potrtem srcem prosili,

naj jih sprejme nazaj »v krilo prave vere«. (*Marijin list*, december 1914/januar 1915, št. 1, 429–430)

Poseben članek o vojni v verskem pogledu (*Navuki zdašnje svetovne vojne*) je bil objavljen septembra 1916. Klekl je objavil nekakšno projekcijo, povzeto iz nemškega *Leipziger Neueste Nachrichten*. V proustidarski in luteranski duh usmerjen nemški časopis v članku poudarja nujno človeka – vojaka, da se v času vojne zateče k Bogu in vsakodnevni molitvi, omenja stališče nemških škofov, da je »vojna šola za nemški narod« in »da sta se v njem prebudila vera in pobožnost ...«. K stanju v Nemčiji je Klekl na koncu pridodal njemu »ljubo Francijo«:

Tako se je zgodilo povsod, celo v brezverni Franciji. Kdor je pazljivo spremljal zgodovino zadnjih desetletij, bo vedel, da je ta država veliko grešila proti Bogu in proti cerkvi. O veri je trdila, da je to zasebna stvar posameznika, oteževala je verske službe, preganjala redovnike, tudi častnike in uslužbenca, ki so javno izkazovali svoje versko prepričanje, iz šol so umaknili razpela, preganjali krščansko nprav, mladino pa je vzgajala popolnoma v posvetnem duhu, brez Boga. [...] Že 30 let francoski javni uslužbenec ni spregovoril božjega imena, francoski narod je edini na svetu, ki ne pozna Boga in noče vedeti nič o svojem Stvarniku [...]. (*Marijin list*, september–december 1916/januar 1917, št. 9–12/1, 375–376)

Francija: leta 1916 je bila na nasprotni strani, pred dobrimi tridesetimi leti pa v duhu svobode, enakosti in bratstva tudi laična. Francoska Tretja republika je radikalno spremenila šolsko krajino z uvedbo brezplačne in obvezne ljudske šole ter s tem zakonom iz začetka 80. let 19. stoletja RKC izmaknila nadzor nad javnim šolstvom.

Zdi se, da je v tekmi s časom, ki je stalna spremljevalka novinarjev in časopisnih urednikov, v isti številki *Marijinega lista* o eni državi in enem narodu objavil vsebinsko različna članka. Izpostavil je pripadnike protestantske vere v Nemčiji: »Prav imajo nemški škofje, ki v svojem pastirskem listu pišejo, da je vojna šola za nemško ljudstvo. [...] Vse to, kar ti luteranski časopisi in nemški škofje pišejo o vojni, se da opaziti tudi pri drugih narodih.« (*Marijin list*, september–december 1916/janu-

ar 1917, št. 9–12/1, 376; Kerec 2015, 450) Po novem pa so prav Nemci zaslužni, da so se »sovražni« Francozi vrnili k Bogu:

Vojna je obudila vero, tako se je zgodilo povsod, še v brezverni Franciji. Kako pa je bilo v Franciji? Kdor je pazljivo sledil zgodovini v zadnjih desetletjih, ve, da je ta država veliko grešila proti Bogu in proti cerkvi. Najboljše pa je to, da so se Francozi naučili moliti in Boga častiti. Francozi se imajo Nemcem zahvaliti, da so se znova naučili moliti. (*Marijin list*, september–december 1916/januar 1917, št. 9–12/1, 376; Kerec 2015, 450)

Jeseni 1916 in naslednje leto je nastopil s podobno dikcijo: »Zdaj, ko se je zgodila vojna, še iz tistih, ki sami niso zmogli obdelovati goric Gospodovih, je poklicala neverna francoska, italijanska vlada mnoge pod orožje, našim misijonarjem pa so naši sovražniki otežili delo ali ga celo prepovedali med pogani.« (*Marijin list*, november–december 1917, št. 11–12, 157; Kerec, 450)

O evangeličanih je bilo v *Marijinem listu* oktobra 1915 v članku »Povratak v katoliško matercerkev« zapisano, da »se je v zadnjih mesecih izredno veliko anglikancev spreobrnilo katoliško vero«. V zaključku so bralci lahko prebrali, da *Boj rodi dober sad tudi*. oz. da vojna prinese tudi kaj dobrega, v tem primeru torej povratak k izvorni krščanski veri (*Marijin list*, oktober 1915, št. 10, 320; prim Kerec 2015, 450). O prestopih anglikanskih duhovnikov nazaj v katoliško vero je list objavil novico konec leta 1917 (*Marijin list*, november–december 1917, št. 11–12, 171).

V članku *Luteran i Marijin list* (*Marijin list*, avgust 1915) je objavljeno pisanje Števana Toplaka iz IV/13. bataljona, ki si je dneve v vojski krajšal z branjem *Marijinega lista* in *Novin*. Toplak piše, da je v stotnji tudi vojak evangeličanske veroizpovedi, ki komaj čaka, da prideta omenjena lista k njim, in ju z veseljem prebira ... Junijska izvoda mu je kar iz rok iztrgal, tako Toplak:

List jemlješ iz rok, pa saj to ni za tebe, pa saj si luteran. [...] Ja, res, začne brati *Marijin list*, pa so naenkrat kar solze spolzele po obrazu kot fižol. Takrat sem ga vprašal: »Brat, kaj je, zakaj jokaš?« Odgovoril mi je s solznimi očmi, jokajoč na ves glas, da mu je to preveč milo, da list ni za

luterana, in me vprašal, če Marija ni mati tako luteranom kot papincem? (*Marijin list*, avgust 1915, št. 8, 255)

Toplak dodaja, da je bil po tem še on žalosten. V zaključku je bralce nagovoril takole:

Dragi katoličani, le dajte našim bratom evangeličanom brati dober slovenski tisk, celo tistim, ki jih Marija že kliče pod svoj plašč na pravo pot, kot je tudi naš dober luteranski vojak. (*Marijin list*, avgust 1915, št. 8, 255)

Kako zelo radi so ali naj bi imeli prekmurski evangeličanski verniki prav *Marijin list*, izpričujejo pisma, poslana na uredništvo. Slehernik in vojak na fronti (ali ležeč v bolnišnici), oba sta posredovala podobne zapise, kot je dopis obolelega Ferenc Verena z Gorice (Evangeličanska cerkvena občina Puconci): »Zdaj ležim že v četrti bolnišnici. [...] ... naj mi Novine in Marijin list pošljejo. Res da sem luteran, a njihove zapise rad berem.« (*Marijin list*, september–december 1916/januar 1917, št. 9–12/1, 353–54).

Polemiziranje o pravih in nepravih vernikih je bilo kot stalna rubrika, enkrat v obliki pisem bralcev, drugič kot uredniški komentar. Avgusta 1915 (ob praznovanju Marijinega vnebovzvetja) so bralci lahko prebrali:

Dragi Kristjani! Duhovništvo je eno samo, namreč Kristusovo duhovništvo. [...] Svet za duhovnike (pope) imenuje tudi duhovnike krivovercev (*krivoreniki*). Ljudje, ki ne vedo, kaj govorijo, za duhovnike imenujejo tudi luteranske in kalvinske župnike in judovske rabine (*luteranski i kalvinski farari i židovski rabbinari*), a ti niso duhovniki, ker niso del Kristusove duhovščine in ker ne obhajajo Gospodove večerje z darovanjem pri Sv. maši (*ar ne áldüjejo Bogi jedínoga áldova Kristušovoga, sv. Meše*). (*Marijin list*, avgust 1915, št. 8, 228)

Z zvestimi bralci je Klekl »diskurz« o pravi c/Cerkvi in njenih vernikih nadaljeval v začetku leta 1917:

[E]notnost, ki je nima nobena druga kot edina prava katoliška Cerkev (katoličanska maticerkev), da vsi katoličani, katere koli narodnosti so, ve-

rujejo enako in imajo vsi sedem zakramentov (verjejo edno i majo vsi sedmera svestva); druge vere pa se razcepljajo in cepijo in razpadajo, tako da nimajo enotnosti, kot na primer luteranska s 300 verami, ki vse drugače verujejo. (*Marijin list*, september–december 1916/januar 1917, št. 9–12/1, 313)

V zaključku je kot opomnik dodana misel, da bi med družinami kraljeval blaženi mir, če bi se evangeličanski verniki (srdniki) v svojih molitvah skrivaj združili (zdržili k svojim molitvam tudi zatajuvanje), ne bi med njimi bilo toliko jeze in nemira in bi se prepiri prenehali (9–12/1, 313).

V isti številki o evangeličanih zasledimo tudi priprošnjo Mariji: »Mati, ne zameri, nadejamo se, da pride ura, ko ta časopis v tvoji ljubezni združi in k Jezusu pripelje vse Slovence, tudi uboge luteranske brate. Tako bodi.« (*Marijin list*, september–december 1916/januar 1917, št. 9–12/1, 350) Kleklovo nesprejemanje več kot štiristoletne zgodovine protestantizma, tudi določil augsburškega verskega miru, je posebej izraženo februarja 1917 v članku *Maticerkev mora zmagati*:

Pred štiristo leti so začeli preganjati Cerkev lastni sinovi, ki jim je leta podelila čast mašništva. Luther Martin in drugi, ki so rejeni na njenih stroških, so se ji uprli, raztrgali njeno obleko, nešito, stkano Kristusovo obleko, edino pravo Cerkev njegovo in so postali njeni sovražniki. (*Marijin list*, februar 1917, št. 2, 2)

In čeprav je sam neposredno črtil vernike Evangeličanske cerkve, je prav njim očital, da medijsko obračunavajo z uslužbenci katoliške veroizpovedi:

A pobožnost kakšnega uslužbenca, večjega gospoda, nikakor niso mogli pozabiti. Dan za dnem so se iz njih norčevali v časopisih. Naj omenimo le naš domač, grdi socialdemokratski umazani časopis *Népszava* [*Ljudska beseda*, op. D. K.]. Ta se je norčeval iz vsakega poštenjaka. Smešili so pobožnost pokojnega prestolonaslednika, smešili so post in grdili, vse, ker je Kristusovega. [...] Štiristo let je rasla ta peklenska povodenj proti Cerkvi in narašča še dandanes, a vse zaman. (*Marijin list*, februar 1917, št. 2, 2)

Omenjeni liberalni madžarski dnevnik z uredniškim sedežem v Budimpešti izhaja že od leta 1873¹. Klekl posebej ne navaja teh primerov smešenja, res pa je, da so bila stališča junija 1914 umorjenega prestolonaslednika Franc Ferdinanda drugačna od pričakovanj ogrskega dela monarhije, v katerem so bili slovanski narodi in z njimi tudi Slovenci v političnem in kulturnem oziru kot avtonomni narod nepriznani. Zaključek članka je apokaliptičen: »Skrivno razodetje nam pravi, da je zemlja popila tisto povodenj, ki jo je satan spustil iz sebe, da bi se v njej potopila Cerkev. Grešno kri sveta pije v potokih zdaj žejna zemlja in jo bo pila, dokler se ne reši, dokler ne zmaga Cerkev.« (*Marijin list*, februar 1917, št. 2, 3)

Vsebinsko podobna je pripovedka o nemškem stotniku, ki je bolehal za tifusom, in madžarski negovalki (H.), sestri usmiljenki (Družba hčera krščanske ljubezni). V na več straneh popisani zgodbi so lahko bralci *Marijinega lista* ponovno prebrali, kako je težko oboleli obžaloval, da se je spreobrnil potem, ko se je pred osemnajstimi leti zaljubil v dekle evangeličanske veroizpovedi: »[...] z lepov mladov deklinov, v šteroj sam želo najti srečo za bodoče dneve, pa sam se natelko zalübo v njo, ka sam si jo vzeo za ženo. Da je pa ona lutaranka, sam za njeno volo tüdi jaz stopo na luteransko vero.« (*Marijin list*, februar 1917, št. 2, 15) V želji po bolniškem maziljenju in strahu pred skoraj gotovo smrtjo je negovalko zaprosil, da mu privede kurata. Negovalka: »Kakšnega naj vam pošljem [...]. Zna biti, da želite, da vam pošljem luteranskega?« V dialogu, ki je sledil, je na plano privrela stotnikova močna želja po spreobrnitvi: »Ne!, je zakričal zaničljivo; pokličite mi katoliškega duhovnika!« Negovalka: »[...] ampak ta duhovnik je Madžar, ki nemško ne govori dobro!« Stotnik: »To ni nič! Jaz hočem postati katoličan!« (*Marijin list*, februar 1917, št. 2, 16) Do kuratovega prihoda je stotnik obujal spomine, ponavljajoč, kako žal mu je: »Zelo me je bolelo, da sem se odpovedal svoji sveti veri samo zaradi naslade, zaradi namišljenega posvetnega veselja; in to moje dejanje mi je le trnje in nemir obrodilo« (*Marijin list*, februar 1917, št. 2, 18). Stotnika je duhovnik tik pred gotovo in bolečo smrtjo ob dveh pričah spreobrnil in mazilil (*Marijin list*, februar 1917, št. 2, 19–22).

1 <https://en.wikipedia.org/wiki/N%C3%A9pszava>; <https://nepszava.hu/>.

Objavljena zgodba je prevod pričevanj negovalke H. Ob vsej tragiki, ki je spremljala fante na bojiščih, se zdi, da ta in podobne objave niso bile toliko namenjene obsodbi nesmiselne vojne kot »napačne« vere ... Tudi zato, ker se stotnikova izvoljenka prikazuje kot kriva za vse hudo, kar ga je v vojni doletelo. Vojak obžaluje, ne da je »Kanonenfutter«, ampak ker se je zaljubil v dekle, ki ni bilo katoličanka. Bralec ne izve, ali se je stotnik – zdaj spet kot katoličan –, tako kot od vsega tuzemskega, poslovil tudi od žene ...

Če je le bila priložnost, je Klekl objavljaj prilike, zgodbe in prigode v katoliško vero spreobrnjenih »slehernikov« pa tudi skrajšane biografije znanih osebnosti s skoraj identično duhovno izkušnjo in transformacijo. Avgusta 1917 je ta čast doletela pesnika in prevajalca, Goethejevega sodobnika in sopotnika, grofa Stolberga (Friedrich Leopold zu Stolberg-Stolberg, 1750–1819). Na binkoštno nedeljo, 1. junija 1800, se je spreobrnjil v katoliško vero, kar je v nemških, pretežno protestantskih deželah sprožilo vrsto odzivov.² O njem je Klekl objavil: »V hiši grofa Stolberg Fridrich Leopolda, šteri se je iz luteranske vere nazaj povrno v katoličansko, se je vsaki den skupno molilo za vnoge dobre dühovnike. Jeli, kak lepa zahvalnost za milost prave vere!« (*Marijin list*, november–december 1917, št. 11–12, 163)

V predzadnjem letu vojne tudi v Kleklovem tedniku *Novine* ne izostane objava o misijonarju, ki je v ZDA srečal skupino otrok. Objave o »pravi« in »nepravi« veri niso poenjale, na prvi strani tednika je bila 27. maja 1917 objavljena zgodba o »Pravi materi«. V New Yorku je živela družina štirih otrok, v kateri je bil mlajši sin evangeličanske veroizpovedi, ostali starejši bratje in sestre pa katoliške. Razlog je povsem življenjski: mama omenjenih treh otrok je bila katoličanka in do njene smrti so otroci živeli z njo in njeno vero. Oče in »druga mama«, oba evangeličanske veroizpovedi, sta otroke vzela k sebi in tako se je tudi njihova verska vzgoja nekolikanj usmerila »drugam« ... Misijonar v naslovni zgodbi je otroke pobaral: »Deca moja, li ostanite verni katoličanci!« Kot da zgodba otrok, ki so izgubili mamo, ne bi bila dovolj žalostna, je v zaključku zgodbe sledil vzvišen poduk o nepravi

² https://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Leopold_zu_Stolberg-Stolberg

mami, mačehi: »Predniki protestantov, razkolnikov in drugih takšnih odpadnikov so bili katoličanci, bili so deca prve matere: svete katoličanske Cerkvi. Prišle so pa druge matere, nesmilene mačehe, štere so jih odtrgale z naročja pravoj materi, to je Katoličanski Cerkvi [...].« (Novine, 27. maj 1917, št. 21, 1)

V zadnjem letu vojne je bil objavljen zapis »Miroslava« V službi Marije. Za psevdonimom se skriva Jožef Baša (1894–1916), beltinški študent bogoslovja v Sombotelu ter pesnik in prevajalec. V članku piše o čaščenju Marije med Prekmurci skozi zgodovino. Kot dve težavi, ki sta kalili mir prebivalcem v Prekmurju, izpostavlja turške vpade in luterane – zgodovinski epizodi, ki pa nista značilni le za ta del slovenskega (in evropskega) ozemlja:

Zmešnjava je postajala čedalje večja. K temu se je pridružila še ena težava, namreč luteranstvo, ki je tako zmedlo prebivalce Ogrske, da sami niso vedeli, kje so. Obe težavi, Turke in luteranstvo, so močno začutili tudi Slovenci med Muro in Rabo. Turk je posvojil Kanižo in iz nje ropal po slovenskih krajinah, luteranstvo pa so zemljiški gospodje vpeljali na silo. Proti Turku ni bilo druge pomoči kot trpljenje, luteranstvu pa so se tudi zastoj upirali. (*Marijin list*, januar–december 1918, št. 1–12, 58)

Časopisne kregarije po 1. svetovni vojni

Po razpadu Avstro-Ogrske in združitvi Prekmurcev z matico avgusta 1919 so se objave v *Marijinem listu*, povezane s črtenjem evangeličanske vere, nadaljevale. Kljub dejstvu, da so bile v novi skupni državi – Kraljevini Slovencev, Hrvatov in Srbov – večinsko prevladujoče veroizpovedi (katoliška, pravoslavna in judovska vera) na deklarativni ravni enakopravno zastopane ter ob priznavanju nekaterih drugih veroizpovedi v okviru društev, se zdi, da je bilo sobivanje z drugimi narodi in njihovimi verstvi za Klekla nova realnost, ki jo je težko sprejemal kot duhovni pastir in publicist. Po upokojitvi je živel v Črenšovcih in se ob vstopu v politiko še bolj posvetil urednikovanju *Novin*. V vmesnem turbulentnem obdobju, ko je vrelo v Prekmurju in le-to še ni bilo priklju-

čeno k matici, so spomladi 1919 časopis prevzeli boljševiki. Odgovorni urednik je postal Vilmoš Tkalec, učitelj, organist, vodja sveta Slovenske krajine ter predsednik Murske republike. Tednik je bil preimenovan v *Rdeče Novine*. Po epizodi z Mursko republiko in Tkalčevem pobegu čez mejo je s 17. avgustom Klekl ponovno urejal svoj tednik. Njegova posebna vrednost je uvedba slovenskega črkopisa. Vsebine so bile politične, gospodarske in predvsem nabožne, kot je pisalo tudi v samem podnaslovu: *Pobožen, družbeni, pismeni list za vogrske Slovence*.

V obdobju kraljevine so bile v državi zakonsko priznane le nekatere cerkve in verske skupnosti, druge so imele status društev. Ob popisu leta 1921 je v Sloveniji živelo 1.054.919 prebivalcev, med njimi je bilo 96,6 % rimokatolikov in 2,6 % evangeličanov. Pripadniki drugih veroizpovedi so si številčno sledili takole: pravoslavni (0,6 %), izraeliti, muslimani (0,1 %), grkokatoliki (0,1 %), brez veroizpovedi in neznano (0,0 % ali brez odgovora). V Kleklovih Črenšovcih (okraj Dolnja Lendava) se jih od 1.127 prebivalcev za katoličane izreklo 1.124, za izraelite pa trije. V celotnem dolnjelendavskem okraju je bilo 37.765 prebivalcev, od teh 324 evangeličanov AV, 344 ref. evangeličanov (kalvinci) in 36.747 katoličanov. (Kokolj 1984, 115–16) Večina evangeličanov je živela v okrajnem glavarstvu Murska Sobota, večina pravoslavnih v Ljubljani, Mariboru, Dolnji Lendavi, Slovenski Bistrici, Sv. Lovrencu na Dravskem polju in v Adlešičih. Večina izraelitov je živela v okrajnem glavarstvu Murska Sobota in občini Dolnja Lendava, večina muslimanov je prebivala v Ljubljani in Mariboru. In prav Prekmurje je bilo v tem obdobju versko najbolj mešano ozemlje. (Šircelj 2003, 68–69) Julija 1920 je bil v *Marijinem listu* na dveh straneh objavljen obsežen članek Častitev Device Marie pri Luteranih. Bralec je bil k branju povabljen z besedami: »Naši zapeljani luteranski bratje večkrat pokažejo željo po svoji izgubljeni nebeški Materi. Tu spomnimo na nekaj prilik [...].«. Sledi devet točk, v katerih so nanizani osebni primeri evangeličanov na tujem, ki so izpovedali svoje videnje, dojemanje ali čaščenje Marije (podobice, slike na stenah, spreobrnitve ...). (*Marijin list*, julij 1920, št. 1-2, 3-4)

20. novembra 1920 je celotna številka *Novin* (21. november 1920, št. 47) več ali manj vsebinsko pokrivala prihajajoče volitve v ustavodaj-

no skupščino (28. november) s Kleklom kot vodilnim prekmurskim kandidatom na listi SLS v lendavskem okraju ter pozivala k podpori drugim članom na volilni listi Kmečke zveze za Prekmurje, politične organizacije SLS. Drugega maja 1920 je bil v *Novinah* na naslovnici objavljen poziv *Evangeličancom*, da vstopijo v Kmečko zvezo, kajti »ta nas mora povezati skupaj, bratje evangeličani«. Dodaja še: »Brate imamo v Prekmurju, katoličani, brate evangeličane. Ena mati je rodila njih in nas: mati slovenska. [...] Loči nas vera, ne sme nas pa ljubezen, ker smo vsi bratje [...]« (Novine, 2. maj 1920, št. 18, 1) Ob prej nevarnih Turkih in »lutrovcih« so zdaj novo nevarnost predstavljali boljševiki, Madžari, sokoli, liberalci, komunisti, socialdemokrati in t. i. šulfuksi – kot je Klekl poimenoval območje šolskih lisic, ateističnih in liberalnih učiteljev ... (Novine, 21. november 1920, št. 47, 5) Kleklov spravljiv ton je bil kratkega veka. Sprejel je novo politično realnost, v kateri torej za kratek čas ni bilo prostora za delitve na dobre in slabe kristjane, celo prave in neprave Slovence (»[...] Slovenci ste, tako kot katoličani, kristjani ste oboji, skupaj se borite, da si vsak svojo vero ohranite in kmečki, zatirani stan izboljšate ...« (Novine, 2. maj 1920, št. 18, 1)). Ne le politični, tudi časni-karski konkurenti so mu zaradi ostrih in pogosto trmastih stališč očitali najmanj dvoličnost.

Minilo je nekaj mesecev in volitve so bile vse bližje. V *Prekmurskem glasniku*, liberalnem tedniku, ki je v prekmurščini objavljal novice iz gospodarstva in politike (ob podpori ljubljanskih liberalcev je izhajal dve leti, od 1920 do 1922), so 25. novembra 1920 Klekla pozvali, da odgovori na vprašanje, če je res, da je na njegovo vmešavanje prišlo do »inciden-ta« v evangeličanski cerkvi v Gornjih Petrovcih, in to ravno v času politične kampanje. V *Glasniku* so ga brez dlake na jeziku pozvali, da jim odgovori, zakaj je (ali naj bi) bilo eni katoliški vernici v Petrovcih prepovedano biti krstna botra evangeličanskemu otroku, da ne sme vstopiti v evangeličansko cerkev, ker po tem ne bo nikoli zveličana. Poudarili so: »Da tako zelo spoštujete evangeličane, da se še spomnite pozabiti katoličane v svojem članku v *Novinah* 21. novembra. To je lepa taktika pred volitvami ...« in dodali: »Zdaj vidimo vašo grdo taktiko; samo za evangeličanske gla-

sove vam je [votumi, op. D. K.], sicer pa jih ne prenašate.« (*Prekmurski glasnik*, 25. november 1920, št. 17, 1)

Novine so se odzvale čez teden, zgolj s kratko vestjo, da v Gornjih Petrovcih tako evangeličani kot katoličani trdno podpirajo Slovensko kmečko zvezo (*Novine*, 28. november 1920, št. 48, 4). Po Kleklovem pozivu so v Kmečko zvezo vstopali tudi nekateri evangeličani in mnogi med njimi so mu tudi javno, s podpisi, izrazili podporo. Tako že maja, ko so zavrnilo pisanje v 13. številki *Glasnika*, češ da jih je Klekl ob obisku v Pečarovcih ustno in pisno žalil in poudarili, da gre za laž (*Novine*, 2. maj 1920, št. 18, 5). Kregarije med obema časopisoma so se le stopnjevale, *Novine* pa so konkurenta zbadljivo preimenovali v *Prekmurski lažnik* (Kokolj 1984, 89–90). V 47. številki so analizi *Glasnika* namenili celo četrto stran. V začetku decembra 1920 pa so, na primer, objavili, da so se v *Glasniku* oz. *Lažniku* zlagali, ko so zapisali, da so enega kandidata Kmečke zveze nekje zaprli v hlev. Dodali so, da je njim hlev verjetno bolj poznan in da njim svinjska korita niso blizu ... (*Novine*, 5. december 1920, 2) Nič kaj dostojna komunikacija z obeh strani torej.

V kregarije z *Novinami* se je vpletel tudi osrednji mesečnik *Düsevni liszt*, izdajal ga je Prekmurski evangeličanski seniorat. Prvič je izšel 20. decembra 1922. Dvajsetega avgusta 1925 so objavili, da, ker je katoliško sveto leto, »naj gredo [Klekl, katoličani, op. D. K.] uživati lepoto Italije«, se prerekali okoli občinskih zvonov v Prosečki vasi, o domnevnem hujskanju lokalnega evangeličanskega duhovnika in zaključili, da naj Klekl in njegovi »pometejo pred lastnim pragom« (*Düsevni liszt*, 20. avgust 1925, št. 9, 112 (12)). Triindvajsetega avgusta 1925 so se v *Novinah* odzvali, da »uživanje v Rimu« prepuščajo njim in da je res, kar pišejo v drugih časopisih, da je *Düsevni liszt* »agitiral za demokrasko stranko« v času pred februarškimi skupščinskimi volitvami (*Novine*, 23. avgust 1925, št. 34, 2).

Po združitvi so tudi osrednjeslovenski mediji poročali o stanju v Prekmurju. V konfesionalnih razprtijah so imeli časopisi, že glede na preteklo uredniško politiko, izdelana stališča. Medsebojno so se v člankih obtoževali v liberalnih *Jutru*, *Učiteljskem tovarišu* in *Slovenskem narodu* na eni strani ter konservativnem *Slovcu* na drugi. Učitelji v Prekmurju so poleg siceršnjih težav, kot je pomanjkanje sredstev in pri-

mernih učilnic, morali biti bitko z domačimi lokalnimi predstavniki in njihovim blatenjem v medijih. Spomladi 1928 se je razvnela časopi-sna debata, v katero je bilo vpletenih več deležnikov, ki so se pregovarjali o vlogi verske vzgoje in duhovnic ter duhovnikov v šolskih vrstah. Dodatno je vso zadevo poslabšal zadržan odnos do učiteljev, ki so prišli na delo od drugod, s Primorske, Koroške ..., kar se izpostavlja v članku *Gonja proti slovenskemu učiteljstvu*:

Vas »prišleke« blatijo s privandraci in drugimi sličnimi cvetkami, nas nacionalne Prekmurce z janičarji, z liberalnimi oprodami in z nacionalnimi žabami, ker natančno vemo za delovanje teh ljudi, saj smo sami čutili njih bič na lastnih plečih [...]. (*Učiteljski tovariš*, 21. junij 1928, št. 49, 1).

Že decembra 1921 je Višji šolski svet odredil združitev državne in evangeličanske osnovne šole v Murski Soboti (*Prekmurski glasnik*, 25. december 1921, št. 41, 4). Obračunavanje med državo in Cerkvijo (RKC) je jeseni 1928 doseglo vrelišče. V *Slovincu* so 29. septembra 1928 replicirali *Učiteljskemu tovarišu*, da ta napada njih, SLS in njene predstavnike in da gre pri vsem skupaj za polemiko med *Jutrom* in *Slovincem* (»Med nami in 'Jutrom' gre za polemiko o SDSarskem partizanskem režimu med učiteljstvom.« (*Slovenec*, 29. september 1928, št. 223, 2)). *Učiteljski tovariš* se je odzval z obširnimi članom in ponovno izpostavil vmešavanje klera v šole in partizanske oz. strankarske interese tudi v lastnih vrstah (*Učiteljski tovariš*, 4. oktober 1928, št. 9, 4).

Liberalno *Jutro* je 6. oktobra 1928 na prvi strani objavilo:

Na polju ljudskega šolstva pa je zavladala popolna srednjeveška klerikalna anarhija. Mesta se oddajajo po strankarskem receptu. Poslanci SLS so popolnoma okupirali upravo, ki izvršuje njihove ukaze, v kolikor že itak predlogi spodnjih instanc niso stavljani po klerikalnih partizanih. V »*Slovincu*« izhajajo izvlečki uradnih aktov, prirejani po klerikalnih uradnikih, kakor to njim kaže. (*Jutro*, 6. oktober 1928, št. 235, 1)

V članku *Kako kradejo čast in poštenje* pa so na naslednji strani objavili očitek *Slovincu*, ki je 4. oktobra 1928 z objavo članka *V črni okvir* na prvi strani zavajal, da je bil eden od šolskih upraviteljev režimsko

nastavljen in da je brez opravljenih strokovnih izpitov. Še dvema učiteljema se je očitala disciplinska preiskava. Očitki so se vsaj pri dveh učiteljih izkazali za neresnične, zato so morali objaviti popravek (*Slovenec*, 6. oktober 1928, št. 229, 1). V *Jutru* so na koncu zapisali:

To delno priznanje seveda ne pomeni nič: slovesno prekličite, obrekovalci, ves svoj klevetniški članek ter priznajte, da ste grdo obrekovali zaslužne šolnike, samo da zadostite svoji slepi strasti in da zabrišete svoje lastne grdobije, pa bo mogoče govoriti o milosti in o odpuščanju! (*Jutro*, 6. oktober 1928, št. 235, 2)

Čez teden so o isti zadevi v *Jutru* objavili dopis prekmurskih učiteljev, ki so se odzvali na pisanje *Slovenca*: »Znano je, kako so bili po klerikalnem tisku v Prekmurju vsi učitelji – 'prišleki' proglašeni za prešuštnike, pijance, tolovaje, gusarje, janičarje in tako. To, žal, iz lastnih stanovskih vrst.« (*Jutro*, 18. oktober 1928, št. 245, 7)

Jutro je novembra 1928 v članku *Pokleriranje prekmurskega šolstva* ponovno opozarjalo na klerikalizem, zaradi katerega so iz cerkvenih krogov prihajali zadržki in kritike do državnih učiteljic in učiteljev, t. i. prišlekov, čeprav je bila za Prekmurje šolska raznolikost značilna že od nekdanj (katoliške, evangeličanske, občinske in državne šole) (*Jutro*, 23. november 1928, št. 278, 3).

Če pustimo ob strani, da so nekateri evangeličanski tiski po letu 1919 vztrajali pri madžarskem črkopisu (in posledično so se očitki o naklonjenosti »vsemu madžarskemu« prenesli v polje lokalne politike), ne moremo mimo ponavljajočih se besed, besednih zvez, nekakšnih narativnih vzorcev, ki jim je Klekl kot izdajatelj, urednik in pisatelj vsa leta svojega udejstvovanja in delovanja ostajal zvest. Razumeti je treba, da je bil katoliški duhovnik, a posebej v letih vojne se je njegova nemoč, nekakšna sveta jeza, kontinuirano prelivala v tiskarsko črnilo. Najpogostejše besede, ki jih je zaslediti v tu citiranih delih, tako avtorske kot povzete ali prosto prevedene iz tujih člankov, so:

- brezverni, drugoverniki, krivoverci, neverni, odpadniki, razkolniki;
- farari (utečen izraz za pastorja);

- grešna kri (kri grešnikov);
- peklerska povodenj (protestantizem), prava pot (prava vera);
- srdniki, ubogi (luterani), zapeljani luteranski bratje ...

Bralec se ne more znebiti občutka, da je prav pridevnik »ubogi« tisti, s katerim se je v zapisih o pripadnikih drugih veroizpovedi, posebej protestantskih, dokaj premeteno črtilo. Ne gre za sočutje, ampak kritiko. Ne gre za sprejemanje, ampak zavračanje. Ne gre za umetniško svobodo, ampak okostenelo teoretično shemo, po kateri niso možna odstopanja. *Ne pričaj po krivem zoper svojega bližnjega*. V tem kontekstu bi v njegovih »antiluteranskih« objavah težko prepoznali, da se je pregrešil zoper osmo zapoved. Nedvomno pa je pačil dejstva in okoliščine. Pokroviteljski ton do bralcev, katoliških in vernikov drugih veroizpovedi, pa se tudi dokaj hitro prepozna. Za tisti čas (!) to ni bila nikakršna ali zgolj Kleklova posebnost. Navsezadnje je bil dušni pastir. Na besedila tistega časa, vsakega obdobja pravzaprav, je potrebno gledati z vedanjem in zavedanjem, da so časi danes drugačni. Da Kleklu, danes sicer pripoznanemu prekmurskemu narodnemu buditelju, z dokaj poglobljenim študijem njegovih del in delovanja očitajo tudi antisemitizem, pa tudi ni skrivnost. Tudi ni skrival, da ga kdaj ni bilo vsaj malo sram, ko so se zaradi objav v obliki pisem bralcev v njegovih *Novinah* kregali najbolj ugledni Prekmurci. Za politične cilje pa je znal leporečno zakriti vse, kar bi kazilo podobo spravljivega in ljudskega katoliškega »plebanuša« ... Ob koncu svoje politične poti je to izkusil tudi Josip Benko.

Zapisi v *Novinah*, *Murski krajini* in *Düševnem listu* v 30. letih

27. marca 1938 so v Srezu Murska Sobota potekale občinske volitve. Tekmeca odvetnik in banski svetnik Franc Bajlec ter industrialec, veleposestnik in politik Josip (Jožef) Benko sta postavljala svoje kandidate. Razen pri Gradu so povsod zmagali Benkovi varovanci. (Kokolj 1984, 413) Benko je bil nekdanji soboški župan, banski svetnik in poslanec v Narodni skupščini Kraljevine Jugoslavije. Leta 1938 je aktivno

udejstvovanje v politiki dal na stran. Do začetka 2. svetovne vojne na naših tleh je deloval v okviru Evangeličanske cerkve kot inšpektor seniorata, bil je član finančnega odbora nemške evangeličanske škofije v Zagrebu in šestčlanskega škofijskega senata. (Sunčič 2017) Bajlec pa se je uveljavil kot organizator katoliškega prosvetnega in političnega življenja. Je pa leta 1934 zastopal soboško sresko organizacijo Združenja borcev Jugoslavije, ki ji je predsedoval pravnik in nacionalistični in profašistični srbski politik Dimitrije Ljotić. Po prihodu Nemcev v Mursko Soboto aprila 1941 je Bajlec pobegnil v Ljubljano, zatem pa emigriral v tujino. (Kokolj 1984, 381)

Novine so novembra 1938, pred Stojadinovičevimi skupščinskimi volitvami 11. decembra 1938, objavile, da so ljudje zadovoljni, da se je na zadnjih občinskih volitvah pokazalo, da je sodelovanje med katoličani in evangeličani možno in da »so v tem pogledu poleg g. Benka tudi vsi evangeličani ravno tako kot katoličani popolnoma zadovoljni z g. Bajlecom in da je zadovoljstvo veliko tudi zato, ker je Bajlecov namestnik zelo spoštovan in ugleden evangeličan g. Geza Vezer, sicer posestnik in župan v Martjancih« (Novine, 20. november 1938, št. 47, 3). Nič posebnega, bi lahko dodali in pohvalili zgledno sodelovanje političnih oponentov, kakor tudi korektno in spravljivo pisanje časopisa *Novine*. A to je bil čas volilne kampanje. Še poleti sta tako Bajlec kot Klekl, prijatelja in sodelavca na več področjih, na veliko udrihala čez Benka.

Bajlec, tedaj banski svetnik, je kot Kleklov varovanec 26. junija 1938 v *Novinah* objavil dolgo pismo, v katerem je Benku očital, česa vse dotlej ni naredil za Mursko Soboto in okraj:

Če se je pa mož pozneje kaj zanimal za okrožno sodišče, zlasti, ko so se za to zanimali in potegovali ljutomeržani, je to bila pač njegova dolžnost. Lepi dohodki iz državne blagajne in vozne olajšave po vsej državi, takim gospodom niso pač samo radi tega odločeni, da morda svoja trgovska podjetja čimbolj razširjajo po državi, temveč, da se vsaj malo brigajo tudi za krajino in ljudstvo, za katero so dolžni brigati se. (*Novine*, 26. junij 1938, št. 26, 3)

Ni ga posebej imenoval, a je bilo iz pisanja razvidno, da gre za Benka, ki je bil posredno zaslužen za ustanovitev sedeža okrožnega sodišča v Murski Soboti in ne v Ljutomeru. Odločitev o tem je bila sicer sprejeta v Beogradu jeseni 1936, ob posredovanju ministra Korošca. Bajlec je izpostavil tudi zasluge nekdanjih poslancev Jožefa Klekla in Ivana Jeriča.

10. julija mu je Benko odgovoril v tedniku *Murska krajina*, ki je bil nekakšna protiutež Kleklovim *Novinam*: »Kot odgovor naj Vam bodo sledeče pripombe: Že tedaj, ko ste sedeli v šolskih klopeh, sem se jaz trudil za pridobitev okrožnega sodišča v M. Soboti. Moje javno delovanje ima vidne uspehe ne samo v Murski Soboti, temveč v celem srezu in izven sreza ter je ljudstvu dobro znano.« V nadaljevanju je Benko nanziral vse infrastrukturne, gradbene in druge projekte, da se je Murska Sobotna razvila v sodobno pokrajinsko središče, predvsem je, upravičeno, izpostavil tudi svoje dobrodelne dejavnosti, ob čemer je odvetnika vprašal, če in kolikokrat je bil on dobrodelen. V zaključku je dodal: »Vaš napad ni v skladu z dostojnostjo, še manj pa s človekom s fakultetno izobrazbo.« (*Murska krajina*, 10. julij 1938, št. 28, 3) Bajlec je v *Novinah* Benku repliciral na dolgo in široko, s precej očitki in podvprašanji. Debato je v isti številki formalno zaključil Klekl kot urednik, v prisiljenem spravljenem tonu:

Podpisan urednik sem oproso oba našiva ugledniva javniva delavca, ki oba mata lepe zasluge za naš kraj, naj se ednok pomirita. [...] Mi se veselimo, da je nesporazumljeni konec i prosimo oba gospoda, naj s skupnimi močmi delata za blaženost našega ljudstva, ki je vsestransko potrebno vno-ge pomoči. (*Novine*, 31. julij 1938, št. 31, 2)

Vedno znova so *Novice* objavljale vesti, v katerih se je evangeličanske vernike na subtilen način prikazovalo kot nekakšne eksote; ob smrti nekdanjega redovnika iz Prosečke vasi je bilo zapisano, da so pokojnika na zadnjo pot pospremili »celo še bratje evangeličanci« in da »čeprav je imel evangeličane za sosede, so ga ti imeli zelo radi, ker je bil človek mirnega značaja in ni klek« (*Novine*, 5. junij 1938, št. 23, 5). Poleti 1938 je sedemnajstletni izseljenec katoliške veroizpovedi iz Nemčije pisal v *Novine*:

Če pa poglednemo luteranske cerkvi, so skoro prazne, samo par stari ljudi je notri, mladina nede v cerkev. Ne briga se ničče več za cerkev, čeravno je samo 24 km od nas kraj, kde je pokopani ustanoviteo njuve vere, Martin Luther. Oštarije i plesišča pa so puna. (*Novine*, 31. julij 1938, št. 31, 4)

Zgodbe, podobne tistim izpred desetletja, so se tiskale tudi v letih pred izbruhom vojne: »Luteranko Marija [iz Lurda, op. D. K.] čudežno ozdravila« (*Novine*, 22. januar 1939, št. 4, 2): januarja 1939 je bilo objavljeno protestno pismo izseljencev v Buenos Airesu, ki jih je zmotil zapis v *Düševnem listu* 20. oktobra 1938 – zaničeval naj bi katoliško duhovništvo. Pisci so poudarili, da v 20. stoletju to ni kulturno in da tega niso pričakovali ter da oni z evangeličani živijo v miru. (*Novine*, 22. januar 1939, št. 4, 3)

Poglejmo, kaj je bilo objavljeno v evangeličanskem mesečniku. V članku o toči, ki je poleti oklestila pridelek pri Gradu (Gornja Lendava) na Goričkem, so *Novine* objavile, da mnogi menijo, da je do tega prišlo, ker preventivno niso zvonili zvonovi, medtem ko je župnik razložil, da Bog kaznuje, ker mnogi delajo na poljih tudi na Gospodov dan in ob cerkvenih praznikih (»Bog nas kaštiga, ka ne svetimo njegovih nedel i svetkov i ka ešče po teh delamo na poli.«). K citatu iz *Novin* je *Düševni list* dodal pričevanje enega od delavcev, da dobro ve, zakaj je brat katolik to zapisal, verjetno zato, ker kak evangeličan ni posvetil njihovih praznikov Sv. rešnjega telesa (Telovo) in praznik Sv. Petra in Pavla (Petrovo), kar pa tudi dolžan ni, saj evangeličanska cerkev teh ne predpisuje za praznika. Dodal je tudi izkušnjo izseljencev v Nemčiji, kjer imajo katoliški verniki v enem kraju okoli 30 kilometrov do najbližje cerkve. Zato jim je nemški delodajalec ponudil avtomobil, da se na Telovo zapeljejo do cerkve, a se v velikem številu niso odzvali. Tako jih je na pot zgodaj zjutraj krenila le peščica ... Na Petrovo pa je delodajalec zahteval, da se dela. In tako so evangeličanski delavci ostali doma, a na njihovo preseñenje so se jim pridružili katoliški. To je ujezilo evangeličane, češ, da jim bodo s tem, ko bodo ostali na delu, odžrli dve marki. Evangeličanski delavci so jih pobarali, čemu potem vse te molitvene knjige in rožni venčci? Menda ne zato, da so jih že marca obesili na žebelj, komaj decembra, da je pajek lažje naredil pajčevino, pa šele sneli. Pisec zaključí, da

naj oseba, ki je posredovala članek v *Novine*, dobro premisli, kaj piše, naj pomete pred svojim pragom in skrbi za svoje grehe, ne za evangeličanske. (*Düševni list*, 20. oktober 1938, št. 11, 126–27)

Zgodba je dobila nekakšen epilog tudi ob posredovanju gospoda seniorja Štefana Kovača. Dvajsetega januarja 1939 so v evangeličanskem glasilu uredniki zapisali:

Na Vaše pismo vam odgovarjamo z enim vprašanjem: Novin ne berete?? Samo tako imate moralno pravico do tistega pisma, če ste isto poslali tistemu časopisu, preko katerega uredništva ste nam svoje pismo dostavili. Če ste tudi tistemu listu pisali, Vas pozdravljamo kot takšne, ki želijo prav to kot mi, uredniki Düševnega lista – verski mir in strpnost. Če ste pa pisali le nam, pa Vas spomnimo na Jezusove besede: »Hinavec, najprej vzemi bruno iz očesa svojega in tedaj poglej, da vzameš iver z očesa bratovega.« (*Düševni list*, 20. januar 1939, št. 2, 24)

Sledil je odziv v *Novinah*:

To pomeni, da ta list ne pozna pokore, ponižnosti in pravicoljubnosti. Nikoli se ni noben katoliški časopis norčeval iz evangeličanske vere. To se dokaže z vsemi številkami teh časopisov. A s številkami in to mnogimi Düševnega lista se pa lahko dokaže norčevanje iz katoliške vere. Takšne pisarije ne negujejo evangeličanskih duš, kot bi morale. Tudi zato takšna pisanja obsojajo evangeličani sami. (*Novine*, 12. februar 1939, št. 7, 4)

Nikakor ne moremo trditi, da so bile na rovaš luteranstva in evangeličanskih vernikov novice, zbadljivi članki, kritiška pisma bralcev, lamentacije v dopisih in prilikah zastopane zgolj v katoliško naravnanih časopisih. Tudi v evangeličanskem časopisju se najdejo tovrstne vsebine. Konec leta 1939 so bili deli Evrope že v vojni. Verska nestrpnost je dobila povsem drugačne, tragične razsežnosti – tudi in predvsem zaradi lažnih novic, ki so se dnevno objavljale v nacistični Nemčiji in njenih zaveznicah. S prihodom okupatorja v Prekmurje so tudi *Novice* prenehale izhajati, po vojni pa so domovinsko pravico dobili tiski, ki so bili pod nadzorom nove oblasti, s katero so se začele objavljati tudi »nove resnice«. Klekl je umrl kmalu po koncu vojne, maja 1948. Danes bi bil prav goto-

vo močno prezenten v vseh sferah javnega, morda bi se kot publicist in založnik znašel tudi v poplavi lažnih novic ... V Sloveniji se je v zadnjih letih na političnem parketu udomačila laž. Tako zelo, da se jo je nadomestilo s priročnim evfemizmom, kot je »neresnica«.

VIRI IN LITERATURA

- Düsevní listy*, 20. avgust 1925, leto III, št. 9.
 ---, 20. oktober 1938, leto 16, št. 11.
 ---, 20. januar 1939, leto 17, št. 2.
- Jutro: Dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko*, 6. oktober 1928, leto IX, št. 235.
 ---, 6. oktober 1928, leto IX, št. 235.
 ---, 18. oktober 1928, leto IX, št. 245.
 ---, 23. november 1928, leto IX, št. 278.
- Kerec, Darja. 2015. »Odzivi na vstop Italije v vojno v prekmurskem katoliškem tisku (s posebnim ozirom na Kleklov Marijin list in Koledar).« *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 15 (2): 441–54.
- Kokolj, Miroslav. 1984. *Prekmurški Slovenci od nacionalne osvoboditve do fašistične okupacije 1919–1941*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Marijin list*, december 1914/januar 1915, leto X, št. 12/leto XI, št. 1.
 ---, avgust 1915, leto XI, št. 8.
 ---, oktober 1915, leto XI, št. 10.
 ---, september–december 1916/januar 1917, leto XII, št. 9–12/leto XIII, št. 1.
 ---, februar 1917, leto XIII, št. 2.
 ---, november–december 1917, leto XIII, št. 11–12.
 ---, januar–december 1918, leto XIV, št. 1–12.
 ---, julij 1920, leto XVI, št. 1–2.
- Murska krajina: Tednik za gospodarstvo, prosveto in politiko*, 10. julij 1938, leto V, št. 28.
- Novine: Pobožen, družbeni in pismeni list za Vogrske Slovence*, 27. maj 1917, leto IV, št. 21.
 ---, 2. maj 1920, leto VII, št. 18.
 ---, 21. november 1920, leto VII, št. 47.
 ---, 28. november 1920, leto VII, št. 48.
 ---, 5. december 1920, leto VII, št. 49.

---, 23. avgust 1925, leto XII, št. 34.

---, 5. junij 1938, leto XXV, št. 23.

---, 26. junij 1938, leto XXV, št. 26.

---, 31. julij 1938, leto XXV, št. 31.

---, 20. november 1938, leto XXV, št. 47.

---, 22. januar 1939, leto XXVI, št. 4.

---, 12. februar 1939, leto XXVI, št. 7.

Prekmurski glasnik: Neodvisen političen tednik; Murska Sobota, 25. november 1920, leto I, št. 17 (Posebna izdaja).

---, 25. december 1921, leto II, št. 41.

Slovenec: S tedensko prilogo »Ilustrirani Slovenec«; Političen list za slovenski narod, 29. september 1928, leto LVI, št. 223.

--- 6. oktober 1928, leto LVI, št. 229.

Sunčič, Mitja. 2017. »Benko, Josip (1889–1945).« *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1017720/>.

Šircelj, Milivoja. 2003. *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: popisi 1921–2002 2*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije. <https://www.stat.si/popis2002/gradivo/2-169.pdf>.

Učiteljski tovariš: Stanovsko politiško glasilo UJU – Poverjeništvo Ljubljana, 21. junij 1928, leto LXVIII, št. 49.

--- 4. oktober 1928, leto LXIX, št. 9.